

Stredoveké mestské opevnenia na Slovensku

Alexandra Škrinárová¹

¹ Fakulta architektúry, Slovenská technická univerzita v Bratislave; Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1; alex.skrinarova@gmail.com

Grant: 1304

Název grantu: Pasportizácia mestských opevnení na Slovensku

Oborové zamčrení: AL - Umění, architektura, kulturní dědictví

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Stredoveké mestské opevnenia patria k najvýznamnejším a najstarším pamiatkam historických miest. Aj napriek svojmu torzálnemu stavu zachovania sú zdrojom poznania a charakteristickým prvkom stredovekého urbanizmu. Plnia dôležitú úlohu vo fonde nášho kultúrneho dedičstva ale doposiaľ im u nás nebola venovaná systematická pozornosť. Príspevok sa venuje predmetu a cieľom výskumu stredovekých mestských opevnení, súčasnému stavu ich poznania a čiastkovým výsledkom na príklade opevnenia v meste Sabinov.

Kľúčová slova Mestské opevnenie, stredovek, Slovensko, obnova

Obr. 1: Mapa Slovenska s vyznačením mestských opevnení zapísaných v ÚZPF, zdroj: autorka príspevku

1. VÝSKUM STREDOVEKÝCH MESTSKÝCH OPEVNEŇÍ NA FAKULTE ARCHITEKTÚRY STU V BRATISLAVE

V súčasnosti prebiehajú na Fakulte architektúry tri doktorandské výskumy venujúce sa problematike torzálnnej architektúry pod vedením Doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD., ktorá sa touto témou dlhodobo zaoberá.

Autorka príspevku je študentkou denného doktorandského štúdia. Témou jej dizertačnej práce je „Obnova stredovekých mestských opevnení na Slovensku“. Tento príspevok je podporovaný grantom Programu na podporu mladých výskumníkov STU v Bratislave s názvom „Pasportizácia mestských opevnení na Slovensku“ a je súčasťou dizertačnej práce.

1.1 Predmet výskumu

Na území Slovenska sa do dnešných dní zachovalo 27 mestských opevnení, ktorých jednotlivé objekty sú zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF). To znamená, že uvedené opevnenia sú národné kultúrne pamiatky a spadajú pod legislatívnu ochranu štátu. Predmetom výskumu sú z nich len tie zachované murované mestské opevnenia, ktorých stavebno-historický vývoj existujúcich objektov siaha až do stredoveku. Jedná sa teda o komplexy, ktoré odborná literatúra označuje jednoznačne ako prvky stredovekých mestských opevnení, spornými prípadmi sa práca nezaobrá. Do takto vyšpecifikovaného predmetu záujmu potom spadá 12 komplexov opevnení v mestách: Bratislava, Trnava, Skalica, Trenčín, Kremnica, Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov, Kežmarok, Podolínec a Levoča. Mapa s vyznačením mestských opevnení je na obr. 1.

1.2 Ciele výskumu

Hlavným cieľom práce je sumarizovať poznatky o vývoji, typológii, dochovanom stave stredovekých mestských opevnení na Slovensku a vytvoriť ich pasportizáciu. Získané a spracované poznatky budú ďalej tvoriť podklad pre výskum obnovy ich vybraných reprezentantov. Prínos vidíme v systematickom zdokumentovaní stavu zachovania stredovekých mestských opevnení na našom území a vo vytvorení databázy obnov použitých pre tento typ fortifikačnej architektúry. Ambíciou výskumu je využiteľnosť v praxi, ako pomoc pri stanovení metódy obnovy a jej uplatnení pri projektovaní a následnej realizácii.

1.3 Metodika výskumu

Metodika práce vychádza z hlavných a čiastkových cieľov výskumu.

Pozostáva z troch základných metód:

- analýza súčasného stavu poznania,
- archívny výskum,
- terénny prieskum.

V prvej etape sme študovali vývoj, súčasný stav poznania a typológiu stredovekých mestských opevnení v publikovaných monografiách jednotlivých miest, odborných zborníkoch a periodikách venujúcich sa tejto téme. V súčasnosti prebieha druhá fáza, výskum v jednotlivých mestách podľa krajov, ktoré z legislatívneho hľadiska spadajú pod jednotlivé Krajské pamiatkové úrady. Významným zdrojom poznatkov tohto typologického druhu sú výskumy mestských opevnení alebo ich častí a projekty ich obnov, ktoré sa nachádzajú v archívoch týchto inštitúcií. Okrem archívneho bádania sú veľkým prínosom pre výskum konzultácie s metodickými a výskumnými pracovníkmi

v tejto oblasti (Ing. arch. A. Fiala, Ing. P. Glos, Mgr. P. Harčar, JUDr. Mgr. G. Lukáč, Ing. arch. I. Staník a i.) Prieskum v teréne prebieha s ostatnými aktivitami súbežne, vytvárame fotodokumentáciu existujúcich a prezentovaných zaniknutých prvkov mestského opevnenia. Získané poznatky sú ďalej spracované v tabuľkách a grafických schémach, ktoré budú súčasťou katalógového listu každého mestského opevnenia.

2. SÚČASNÝ STAV POZNANIA

2.1 Publikácie a zdroje

Mestským opevneniam sa na Slovensku v súčasnosti nevenuje žiadne súhrnné alebo súpisné dielo. Jediný materiál, dokumentujúci dochovaný stav v rámci celého územia Slovenska je Ústredný zoznam pamiatkového fondu a preto z neho výskum vychádza. Dôležitým zdrojom poznatkov sú monografie predmetných miest, odborné zborníky a periodiká, v ktorých sú publikované príspevky venujúce sa tejto téme. Typológia fortifikačných stavieb je pomerne dobre spracovaná najmä v publikáciách a príspevkoch o hradnej architektúre, z ktorej je možné do značnej miery vychádzať.

V archívoch pamiatkových úradov na Slovensku sa nachádzajú archeologické, architektonicko-historické a iné výskumy mestských opevnení alebo ich častí a projekty ich obnov. Štúdium sa sústreďuje aj na materiály pamiatkových úradov, ako sú aktualizácie listy národných kultúrnych pamiatok a zásady ochrany pamiatkových území.

Zdrojom poznatkov tohto typologického druhu, ktorý sa často nachádza v stave ruiny sú aj historické pramene. V tomto prípade sa však výskum zameria len na obrazový materiál ako historické mapy a veduty a ich komparáciu so súčasným stavom.

2.2 Vývoj mestských opevnení

Mestské opevnenia sú architektonicko-urbanistické súbory, ktoré v dobe svojho vzniku slúžili na obranu miest. Boli to unikátne diela, prispôbujúce sa svojim rozsahom a kvalitou významu sídla, konfigurácii terénu, politickej situácii a dobe vzniku. Ich charakter závisel predovšetkým od typu obrany a zbraní, ktoré sa v čase ich výstavby či prestavby používali.

Vznik mestských opevnení je spätý so zakladaním miest. Právo opevniť sa udeľoval kráľ v mestských privilégiách. Hlavnými prvkami stredovekých opevnení boli murované hradby, priekopy, veže a bašty. Ich typológiu podmieňovala dobová vojenská taktika a používanie chladných zbraní (meče, kuše, luky, katapulty, barandlá a i.). Zložitejšie komplexy mestských opevnení väčšinou nevznikli jednorázovo, ale počas viacerých stavebných etáp. K jednoduchým okruhom boli dodatočne budované nové prstence hradieb alebo priekop, prípadne dopĺňané nové bašty v existujúcich okruhoch alebo modernizované detaily, napríklad ochodze, strieľne a i.

Od polovice 15. storočia sa na našom území začínajú objavovať palné zbrane (hákovnice, mažiare, delá). S novými požiadavkami museli nastúpiť nové druhy fortifikačných stavieb reflektujúce zvýšenú silu a presnosť nových zbraní. Stredoveké opevnenia významných miest sa modernizovali, iné si zachovali svoj pôvodný charakter. Vznikali aj úplne nové projekty inšpirované zahraničnými fortifikačnými školami.

V 18. storočí, v dôsledku zmeny vojenskej taktiky, skončila potreba ochrany miest. Funkciu obrany štátu prevzali nové typy stavieb. Uzatvorené prstence mestských opevnení prekážali rýchlo sa rozrastajúcim mestám. Postupne sa zasýpali priekopy a pôvodné

plochy opevnenia boli delené na stavebné parcely. Murované prvky sa rozoberali a sekundárne využívali ako stavebný materiál, alebo sa hmota opevnenia koptovala do novostavieb vzniknutých na ploche bývalého opevnenia. Len sporadicky sa objekty a plochy opevnení adaptovali na novú funkciu. Nevyužitú časť boli pre mesto nerentabilné a chátrali.

Súčasný stav dochovania mestských opevnení je rôzny, vo viacerých prípadoch zmizli opevnenia celé, prípadne sa zachovali len časti múrov, alebo jednotlivé objekty v torzálnom stave bez nadväznosti na pôvodnú urbanistickú situáciu. Miera zachovania mestských opevnení spravidla súvisí s hospodárskym rozvojom mesta v 19. a 20. storočí. V mestách, ktorých hospodársky význam oproti minulosti upadol, si zachovali prstence opevnenia v relatívne veľkom rozsahu.

O systematickej obnove mestských opevnení môžeme hovoriť až po 2. svetovej vojne. Približne od 60-tych do 90-tych rokov, môžeme sledovať 1. etapu obnov mestských opevnení na našom území. V tomto období sa opevnenia ešte nevnímali ako urbanistické súbory, ale pozornosť sa orientovala najmä na najhodnotnejšie prvky, napríklad bašty, veže a brány. Vo viacerých prípadoch obnove nepredchádzali potrebné výskumy. Uplatňuje sa najmä rekonštrukčná metóda s dopĺňaním prvkov formou analógie. Obnovy objektov často sprevádza reštitúcia plôch mestských opevnení búraním zástavby v priestoroch hradobných uličiek, parkánov a priekop.

2. etapu obnovy mestských opevnení môžeme radiť od konca 20. storočia do súčasnosti. Súčasná spoločenská a ekonomická situácia zriedkavo umožňuje projekty veľkého rozsahu. K obnove a prezentácii mestských opevnení a ich plôch sa pristupuje postupne. Viaceré mestá si vypracovali urbanistické koncepcie obnovy historických jadier, niektoré z nich vypracovali aj samostatné materiály, ktoré po prvýkrát chápu opevnenie ako urbanistický celok, ktorý má vysoký potenciál byť odprezentovaný pri rekonštrukcii verejných priestorov (Trnava, Bardejov a i.). Pri realizácii sa už častejšie pristupuje k náznakovej rekonštrukcii zaniknutých častí vyložením priebehu opevnenia v dlažbe. Slohová rekonštrukcia ako metóda je viac používaná pri korekcii nevhodných obnov realizovaných v 1. etape. Pri obnove autenticky zachovaných častí opevnenia sa v súčasnosti uprednostňuje metóda konzervácie.

3. ČIASTKOVÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU: MESTSKÉ OPEVNENIE V SABINOVE A JEHO OBNOVA

3.1 Vývoj mestského opevnenia

Pre stavebný vývoj mesta Sabinov má veľký význam privilégium kráľa Žigmunda z roku 1405, ktorým ho povýšil na slobodné kráľovské mesto a nariadil výstavbu mestských hradieb. Sabinov patrí medzi mestá, ktoré sa vyvinuli zo staršej roľníckej osady a v tomto období bol už jeho pôdorys ustálený. (Kónya, 2000, s.112) Stredoveké mesto malo pôdorysný tvar zaobleného obdĺžnika. Jeho osou prechádzala diaľková cesta do Poľska, okolo ktorej sa zoskupovala zástavba, ohraničujúca šoškovité námestie.

K budovaniu opevnenia nedochádza bezprostredne po získaní mestských privilégií, ale až v druhej polovici 15. storočia. Patrí k typom neskorostredovekých mestských opevnení, stavaných na území dnešného Slovenska, ako reakcia na vojny s bratříkmi a na nástup palných zbraní. (Bóna, 2005, s.3). Opevnenie bolo stavané z lomového kameňa. Pozostávalo z hradbového múru hrúbky 1,4-1,8 m, na ktorom po celom obvode prebiehala drevená ochodza, krytá murovanou predpršnou. V nej boli situované štrbinové strieľne. Hradbový múr dosahoval celkovú výšku

približne 6,5-7,5m. Priame úseky múru boli členené polkruhovými baštami s priemerom 5-12m predsunutými pred hradbový múr. Dosahovali výšku 3-5 podlaží. Podľa súpisu z roku 1603 (Suchý, 1974) malo opevnenie 14 veží a 2 bránové veže s prejazdom v mieste prieniku s diaľkovou cestou. Vstup do veží v čase funkčnosti mestského opevnenia bol výhradne z ochodze, ktoré bola prístupná z hradobnej uličky drevenými rebríkmi. Po obvode celého mestského opevnenia bola vyhlbená vodná priekopa. Dodnes zachované časti naznačujú, že mestské opevnenie vzniklo aj s baštami v jednej stavebnej etape koncom 15. až začiatkom 16. storočia (Bóna, 2005).

Medzi mladšie stavebné úpravy a modernizácie mestského opevnenia patrí najmä výstavba predbrání a barbakanov pred oboma mestskými bránami. V mieste Dolnej brány dokonca archeologický výskum Mgr. Mariána Uličného v roku 1998 odhalil časti hradbového múru a hranolovej bránovej veže z prvej stavebnej etapy aj časti predbránia a barbakanu vysunutého do priekopy (Uličný, 2000). V rámci posilňovania obranyschopnosti mestského opevnenia nie je vylúčená ani výstavba ďalších bašt. Jednou z nich je pravdepodobne polygonálna bašta situovaná v severnom úseku (na obr. 4 so značkou 15o), ktorá sa nespomína v súpise z roku 1603.

3.2 Stav zachovania mestského opevnenia a jeho obnova

Opevnenie Sabinova patrí k najlepšie autenticky zachovaným mestským opevneniam na Spiši. Ako vo väčšine prípadov, ani v Sabinove sa do dnešných dní nezachovala žiadna z mestských brán. Múry opevnenia aj s baštami sa zachovali najlepšie na južnej strane mesta. Z vnútornej strany je v prevažnej miere stále prístupné z hradbovej uličky. Z exteriéru mesta väčšinou slúži ako zadná strana hospodárskych stavieb. V severnom úseku sa úplne zmenila pôvodná urbanistická situácia výstavbou bytových domov. Mestské opevnenie bolo zbúrané s výnimkou bašty situovanej v severovýchodnom nároží a krátkeho úseku v blízkosti niekdajšej Hornej brány.

Obr. 2: Bašta 5o s príľahlým hradbovým múrom (vľavo) je autenticky zachovaná, bašta 10o (vpravo) prešla komplexnou rekonštrukciou v 90-tych rokoch 20. storočia, zdroj: autorka príspevku

Väčšina múrov opevnenia a bašt sa zachovali v torzálnom stave s korunou pokrytou náletovou zeleňou. Baštám spravidla chýba časť posledného podlažia aj s konštrukciou strechy. Múry opevnenia sa zachovali do rôznej výšky v niektorých polohách aj s murovanou predpršou a viditeľnými strieňami.

V 90-tych rokoch 20. storočia boli komplexne rekonštruované dve bašty (na obr. 4 so značkou 10o, 14o). Bašta 10o sa nachádza vo východnej časti južného úseku mestského opevnenia a bašta 14o na jeho severovýchodnom nároží. Obe boli nadstavané a prekryté polkuželovou strechou, zastropené a omietnuté. V oboch prípadoch boli náznakovo prezentované drevené ochodze na vnútornej strane mesta. Dlhú dobu neslúžili žiadnej novej funkcii, dnes sa v bašte 14o nachádza múzeum.

Pri rekonštrukcii dlažieb verejných priestorov v lokalite Dolnej brány bola po záchranom archeologickom výskume (Uličný, 2000) náznakovo prezentovaná poloha múrov mestského opevnenia, hranolovej bránovej veže, predbránia a barbakanu. Tak isto aj značná časť zaniknutého opevnenia s tromi baštami v severnom úseku je prezentovaná náznakovo, ale v tejto polohe bolo možné vymurovať náznak hradbového múru do výšky lavičiek. Oba prípady sú znázornené na obr. 3.

Obr. 3: Náznaková prezentácia nad terénom nezachovaných častí mestského opevnenia. Lokalita brány 12o je prezentovaná v dlažbe (vľavo), zaniknutá bašta 15o v severnom úseku je prezentovaná múrikom z lomového kameňa (vpravo), zdroj: autorka príspevku

V roku 2012 bol spracovaný realizačný projekt na obnovu mestského opevnenia v Sabinove ateliérom Obnova s.r.o. Navrhuje obnoviť murované časti opevnenia formou čiastočnej rekonštrukcie. Zaniknuté časti po archeologickom výskume navrhuje analogicky doplniť do výšky 2-3m, prípadne prezentovať v dlažbe. Bašty majú byť nadstavané do pôvodnej výšky a zastrešené polkuželovými strechami formou hypotetickej rekonštrukcie.

3.3 Pasportizačný list mestského opevnenia a jeho obnova

Časti pasportizačného listu mestského opevnenia Sabinov sú:

- stručná charakteristika typológie a stavebno-historického vývoja,
- schéma s vyznačením zachovaných a prezentovaných častí a predpokladaného priebehu zaniknutých častí (obr. 4),
- tabuľka so súpisom jednotlivých prvkov opevnenia (tab. 1),
- fotodokumentácia (obr. 2, 3)

legenda označenia prvkov mestského opevnenia:

1, 2, 2-3 poradové číslo prvku
b bránová veža
o objekt (bašta, veža)
k kurtina (priamy úsek hradbového múru)

legenda pódorysného značenia priebehu mestského opevnenia:

— nad terénom zachované prvky opevnenia
- - - nad terénom nezachované ale prezentované prvky opevnenia
..... predpokladaný priebeh nad terénom nezachovaného opevnenia
- - - predpokladaná plocha mestského opevnenia (podľa parcelných čiar historických katastrálnych máp)
- - - hradbová ulička - zachovaná/predpokladaná

Obr. 4: Schéma mestského opevnenia v Sabinove s vyznačením zachovaných a prezentovaných častí a predpokladaného priebehu zaniknutých častí, zdroj: autorka príspevku

Súpis prvkov				
Označ. polohy	Názov prvku	Stav zachovania	Spôsob obnovy	Popis
I. línia opevnenia				
I.J.10o	Bašta 10o (8)	Zachovaná	SRa	Bašta polkruhového pôdorysu, 5-podlažná, funkcia: bez využitia
I.J.10-11k	Hradb. múr 10-11k	Čiastočne zach. v torzálnom stave, pôdorysne cca 95%	SRa/ PN	Hradbový múr z lomového kameňa, hrúbky asi 1,4-1,8m s ochodzou a užšou predpršňou so štrbin. strieľňami. Dĺžka asi 67m.
Značky a skratky: PN: pamiatkovo neobnovený NRd: náznaková rekonštrukcia vyložením priebehu v dlažbe NRm: náznaková rekonštrukcia vyložením priebehu v múriku SRa: slohová rekonštrukcia, zaniknuté časti formou analógie				

Tab. 1: Ukážka z tabuľky súpisu prvkov mestského opevnenia v Sabinove, zdroj: autorka príspevku

4. ZÁVER

Aj napriek všetkým prebiehajúcim aktivitám nebola na Slovensku doposiaľ venovaná dostatočná pozornosť fortifikačným stavbám. Ich torzálny stav si vyžaduje dôsledný prístup pri snahách o ich zachovanie a správnu prezentáciu, ktorej predchádza vhodná pamiatková obnova. Výskum stredovekých mestských opevnení na Fakulte architektúry STU získal finančnú dotáciu Programu na podporu mladých výskumníkov STU v Bratislave. Vďaka týmto prostriedkom nám bolo umožnené absolvovať archívny výskum, odborné konzultácie a terénny prieskum v predmetných mestách. Výsledkom bude katalóg mestských opevnení. Pri všetkých opevneniach, tak ako bolo prezentované na príklade mesta Sabinov, je spracovávaný historický vývoj a stav mestského opevnenia v schémach a tabuľkách so súpisom jednotlivých prvkov a fotodokumentáciou. Tieto poznatky budú ďalej tvoriť podklad pre podrobný výskum obnovy ich vybraných reprezentantov. Veríme, že systematická dokumentácia stavu zachovania stredovekých mestských opevnení na našom území a následné vytvorenie databázy ich obnovy prispeje k lepšiemu poznaniu a prezentácii tohto typologického druhu a uplatní sa ako pomoc pri stanovení metódy obnovy, pri projektovaní a následnej realizácii.

Zdroje

- BOCHENEK, R. 1972. *Od palisád k podzemným pevnostem. Pět tisíc let fortifikace*. Praha: Naše vojsko. 176s.
- BÓNA, M., ŠIMKOVIC, M., GLOS, P. a kol. 2005. *Sabinov-mestské opevnenie. Architektonicko-historický výskum NKP*. Archív KPÚ Prešov.
- FIALA, A. 2008. *Pevnostná architektúra a determinanty jej obnovy*. In: Prezentácia architektonického dedičstva II. Bratislava: Perfekt a.s., 2008. ISBN: 978-80-8046-394-6.
- GREGOROVÁ, J. 2000. *Fortifikačné systémy ako architektonizované ruiny*. In: Bardkontakt 2000. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok. Bardejov: mesto Bardejov. ISBN: 80-968412-5-4.
- KLUČINA, P., MARSINA, R., ROMÁŇÁK, A. 1985. *Vojenské dejiny Československa I.díl. (do roku 1526)*. Praha: Naše vojsko.
- KÓNYA, P. a kol. 2000. *Dejiny Sabinova*. Sabinov: Mestský úrad Sabinov. ISBN: 80-968348-6-X. s.8-119.
- NIŽŇANSKÝ a kol. 2012. *Obnova mestského opevnenia v Sabinove*. Realizačný projekt. Banská Štiavnica. Archív KPÚ Prešov.
- ONUFRÁKOVÁ, J. a kol. 2010. *Pamiatková zóna Sabinov. Zásady ochrany pamiatkového územia – aktualizácia*. Textová a grafická časť. KPÚ Prešov. Prešov. [cit. 26.7.2013] Dostupné na internete: <<http://www.pamiatky.sk/sk/page/zasady-ochrany-pz-sabinov>>
- SUCHÝ, M. 1974. *Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia*. In: Nové obzory 16. Prešov. s.39-84.
- ŠÁŠKY, L. 1981. *Kamenná krása našich miest*. Martin: Osveta, n.p. 1.vydanie. 408s.
- ULIČNÝ, M. 2000. *Stredoveké mestské opevnenie v Sabinove a Prešove*. In: Bardkontakt. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok. Bardejov: mesto Bardejov, 2000. ISBN: 80-968412-5-4